

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

Yavuz KARTALLIOĞLU*

Özet: Xavier Bianchi, 19. yüzyılın başında İstanbul'a gelmiş, ülkesine döndükten sonra da Türkçe ile ilgili sözlük ve konuşma kılavuzları hazırlamıştır. Onun en önemli eserlerinden birisi, Dictionnaire Français-Turc adlı sözlüğüdür. Bu sözlüğü dönemin diğer eserlerinden ayıran yön, sözlükte Türkçe kelimelerin hem Arap harfleri hem de Latin harfleri ile yazılmış olmasıdır. Eserde, Arap harfleri ile yazılan Türkçe kelimeler kalıplaşmış imlaya göre yazıldıkları için dilde değişen telaffuzları göstermezler. Latin harfleri ile yazılan Türkçe kelimelerde ise Bianchi, telaffuzu yazıya yansıtmış, böylece imla ile telaffuz arasındaki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu yazıda, 19. yüzyıl Türkçesinde kelimeler ve eklerde bazı harflerin gizlediği telaffuzlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bianchi, imla, telaffuz, kelime, ek

Pronunciations Hidden by Spelling in Xavier Bianchi's Dictionary "Dictionnaire Français-Turc"

Abstract: Xavier Bianchi visited İstanbul in the beginning of the 19th century and prepared dictionary and phrasebooks in Turkish after he had returned to his country. One of his most important works is the dictionary, known as "Français-Turc". what makes this dictionary noteworthy among other his works is the fact that Turkish words are written both together with Arabic characters and Latin characters. Turkish words with Arabic characters are written as to stereotyped pronunciation in the work. Therefore, they don't indicate the changes in the language. Bianchi reflects the pronunciation on writing in Turkish letters with Latin characters; as a result of this the differences between spelling and pronunciation are highlighted. In this paper, we will discuss pronunciations hidden by some characters in Turkish words and particles in the 19th century.

Keywords: Bianchi, spelling, pronunciation, word, particle

Giriş

Arap harfli imla, özellikle 16. yüzyıldan sonra kalıplaşarak değişmeye başlayan telaffuzları yansıtmaz hâle gelmiş ve kalıplaşan imla alfabenin bırakıldığı tarihe kadar devam etmiştir. Osmanlı Türkçesindeki telaffuzların veya konuşma dilinin durumu, sanat kaygısı güdülmeksizin halk için yazılan eserlerde, -sayıları az olmakla birlikte- hareketin kullanıldığı eserlerde veya imla kurallarını tam olarak bilmeyen müellif/müstensihlerin eserlerinde bir nebze de olsa takip edilebilir. Arap harflerinin Türkçeyi ifade etmedeki yetersizliği özellikle Tanzimat'tan itibaren

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi.

tartışılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Feraizcizade Mehmet Şakir¹ gibi bazı yazarlar, Arap harfli imlanın yenilenmesini teklif ederler ve Türkçedeki bütün ünlüleri imlada göstererek telaffuzu imlaya yansıtmaya çalışırlar. Bu tür eserlerde tarihi süreç içinde değişen telaffuzları görmek mümkündür.

Osmanlı Türkçesindeki telaffuzları, yani konuşma dilini en iyi yansıtan eserler, 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan çeviriyazılı metinlerdir. Bu metinlerin büyük bir kısmı Latin alfabesi ile yazılmış olup bunların çoğunda Arap ve Latin harfleri yan yana kullanılmıştır. Bu metinlerdeki Arap harfli örnekler, eskiden beri kullanılagelen imlayı, Latin harfli örnekler ise telaffuzu yansıtan örneklerdir. Arap ve Latin harfli bu örnekler incelendiğinde yazıldıkları yüzyıldaki imla-telaffuz ilişkisi açıkça görülür.

Yukarıda bahsedilen, genel olarak Latin harfleri ile yazılan ama Arap harflerinin de kullanıldığı eserlerden birisi Bianchi² tarafından 1843 yılında yayımlanan “Dictionnaire Français-Turc” adlı sözlüktür. Bianchi, Latin harflerini Türkçe kelimelerin telaffuzunu yabancıların öğrenebilmesi için eserinde kullandığını belirterek önsöz kısmında sözlüğünün şu kelimeleri ihtiva ettiğini belirtmektedir: *Genel Fransızcada kullanılan bütün kelimeleri, kelimelerin cinslerini ve türlerini, kelimelerin Latin yazısıyla telaffuzunu, Arapça ve Farsça kelimelerin kökenlerini, ki onlar Türkçede her zaman kullanımdadırlar; Arapçadaki düzensiz çoklukların gösterimi, düzenli çoklukların gösterimi, günlük hayatın terimleri, hukukî terimler, çok gerekli ticarî terimler, sanat ve bilim terimleri, Osmanlı İmparatorluğunun modern ve eski saygınlık (onur) sözcükleri, dinle ilgili olan kelimeler, sivil ve askerî kelimeler, tarihî isimler, dinle, tanrıyla ilgili kelimeler, soyla ilgili kelimeler ve en nihayetinde çok sayıda yeryüzündeki coğrafi kelimeler, şehirler, akarsular, dağlar...* (Bianchi 1843: I-VI). Bianchi'nin kelimelerin telaffuzunu gösteren Latin harflerini, her sese bir harf ilkesi ile eserinde kullanması bir yandan kendi zamanındaki yabancıların işine yararken bir yandan da bugün Arap harfli imlanın gizlediği telaffuzları öğrenmek isteyen araştırmacıların işine yaramaktadır.

İnceleme

Arap harfli imla, ünlü ve ünsüzlerin zaman içinde değişen telaffuzlarını, kelime kökleri ve eklerdeki ünlü ve ünsüz uyumlarını gizlemiştir. Tulum, Osmanlı Türkçesi döneminde yeni eğilim ve arayışların ortaya çıkması ile kalıplaşmanın gevşediğini, ortaya çıkan gelişmelerin önceleri az, ama giderek çoğalan sayıda yazıya

¹ Feraizcizade, küçük harflerle ıslah ettiği Arap harfleriyle eser yazan ilk Osmanlı müellifi oldu. O, Türkçeyi diğer tasarruflarıyla okunduğu gibi yazılan, yazıldığı gibi okunan bir alfabeyle kavuşturma yolunda en başarılı değişikliğe imzasını atar (Koç 2009: 711-712).

² Xavier Bianchi (1785-1864), 1807'de dil oğlanı olarak İstanbul'a geldi, ancak sağlık sorunları yüzünden 1815 yılında Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Doğu dilleri yardımcı yazman-tercümanlığına atanınca ilk Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe konuşma kılavuzları ve sözlükleri ile, bugün de kullanılan çeşitli sözlükler hazırlamaya başladı. Bianchi'nin kitapları Meninski'nin beş ciltlik dev Türkçe-Arapça-Farsça sözlüğünün tersine taşınması kolay ve kullanışlı olmak gibi üstünlüklere sahiptir (Hitzel 1995: 115).

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

yansıdığını ifade eder (Tulum 2009: 7); fakat yine de değişmeye başlayan telaffuzların pek çoğu Arap alfabesinin bırakıldığı tarihe kadar yazıya yansımamıştır.

Dudak uyumu, dil uyumu ve ünsüz uyumu Arap harfli imlanın örttüğü başlıca ses olaylarıdır. Daha önce Develi, Gümüşkılıç, Gökçe ve Kartallıoğlu'nun çalışmalarında dudak uyumunun 17. yüzyılın sonlarında büyük oranda tamamlandığı bildirilmiştir. Bu durumu 17. veya daha sonraki yüzyıllarda yazılan bazı çeviriyazılı metinler doğrulamaktadır.³ Bu tarihlerde yazılan bütün çeviriyazılı metinler uyumların tamamlandığı bilgisini vermezler. Bazılarında hem eski hem de yeni şekillerin yan yana kullanıldığı görülür. Adı geçen metinlerdeki eski imlaya bağlı şekillerin daha çok bir tür transliterasyon, yani harf çevrimi olduğu düşünülmelidir. Bianchi'nin eseri de böyle bir eserdir ve eserde zaman zaman eskiyi yansıtan şu örnekler görülmektedir: *bârichilur* "barışilür" بارشیلر (II, 820), *vudjoudîne* "vücutine" وجودينه (II, 972), *oqyna* "okına" اوقنه (II, 1187), *binânuş* "binanun" (II, 1200), *boulounmich* "bulunmuş" بولنمش (II, 1238), *virilmelüdü* "verilmelüdü" ويرللودر (II, 1277), *bozoumine* "bozumine" بوزمه (II, 1294), *bozoudji* "bozuci" بوزيجي (II, 1331). Bu örneklerde italik dizilen ekler, arkaik öğelerdir. "Vudjoudîne, virilmelüdü, bozoudji" gibi eklerin kalıplaşmış imla ile eskiyi yansıtan bir harfle gösterildiği örneklerde bir tür transliterasyon (harf çevrimi) yapılmıştır. Fakat "bârichilur, oqyna, bozoumine" gibi eklerin bir harfle gösterilmediği örneklerde bir telaffuz alışkanlığından söz edilebilir.

Bianchi, Türkçe kelimeleri yabancıların okuyabilmesi için Latin harfleri ile de göstermiştir. Böylece, 19. yüzyılın başında pek çok kelime ve ekte imlanın gizlediği telaffuzlar, yani konuşma açıkça ortaya çıkmıştır. Bu yazının asıl konusunu da aşağıda ele alınacak olan 19. yüzyıl İstanbul konuşmasını aksettiren kelime ve ek örnekleri oluşturmaktadır.

A. Kelimelerin İmlasında Gizlenen Telaffuzlar:

Bu başlık altında kelimelerde yer alan "ط", "و", "ى", "ن", "د", "ب" harflerinin gizlediği telaffuzlar incelenecektir:

"ط" harfinin gizlediği telaffuzlar:

Bianchi'nin verdiği örneklerden, "ط" harfinin hem /th/ hem de /dh/ ünsüzünü karşıladığı görülmektedir. "ط" ile yazılan bir kelime /th/ şeklinde, yani /t/ olarak

³ Viguiet'de, dudak uyumunun tamamlandığı görülmektedir: aleyordou "alıyordu" (XIX), *oghlu* "oğlu" (62), *bildiyim* "bildiğim" (89) (Viguiet, 1790). Carbognano'da Arap harfleri ile kalıplaşmış imlanın devam ettiği, Latin harfleri ile ise dudak uyumunun tamamlandığı görülür: *bülbülü* "bülbulü" بلبلى (5), *dokuzunçiu* "dokuzuncu" طقوزنچي (16), *gördüler* "gördüler" كورديلر (184) (Carbognano, 1794).

okunabilir: thoughla “tuğla” طوغله (I, 172), thourna “turna” طورنه (I, 173), ioumourtha “yumurta” يمورطه (I, 391).

Bianchi'nin bazı örneklerinde ise *ti* ile yazılan kelimeler *dh* yani *d* ünsüzü ile gösterilmiştir: *dhourmaq* “durmak” طورمق (I, 6), *adha* “ada” اطه (I, 120), *dhavoul* “davul” طاول (I, 131), *dagh* “dağ” طاغ (I, 198), *dichari* “dişari” طشرد (I, 688), *dhoqounma* “dokunma” طوقنمه (II, 815), *odha* “oda” اوطه (II, 976).

“ك” harfinin gizlediği telaffuzlar:

Kef harfi ile genellikle /k/, /g/ ve /ŋ/ gibi ünsüzleri karşılar, ama Bianchi'nin verdiği bazı örneklerde *kef* harfi /y/ ünsüzü için de kullanılmıştır: *deimek* “deymek” دكمك (I, 52), *deier* “deyer” دكر (II, 735), *sudleien* “südleyen” سدلكن (II, 1193), *deichtirmek* “deyiştirmek” دكشدرمك (II, 1198), *deinek* “deynek” دكك (II, 1305).

“ى” harfinin gizlediği telaffuzlar:

Bianchi, iki heceli kelimelerde “ى” harfini sadece /ı/ ve /i/ ünlüleri için değil /u/ ve /ü/ ünlüleri için de kullanmıştır: *guendu* “gendü” كندى (I, 100), *resmi thopou*, *thapou* “resmi tapu” طاپى (I, 224), *foutchou* “fuçu” فوچى (I, 227), *turku* “türkü” تركى (I, 238), *qoutchou* “kuçu” قوچى (I, 284), *dhourdou* “durdu” طوردى (I, 476), *dhoghrou* “doğru” طوغرى (I, 640), *oghrou* “oğru” اوغرى (I, 647), *qourou* “kuru” قورى (I, 696), *kuty*, *kutu* “küti, kütü” كوتى (I, 2), *ürducu* “(iğne) yürdüsü” يورديسى (II, 1255), *sofou* “sofu” صوفى (I, 506), “dourbun” “durbün” دوربن (II, 1264) / *dour-bin* “dur-bin” (II, 1262). Bu örneklerde, son seste “ى” harfinin nasıl kalıplaştığı ve değişen telaffuzları yansıtmadığı görülmektedir. Bianchi'nin verdiği örnekler ışığında 19. yüzyılın başından itibaren son ses “ى”leri kelime köküne göre uyumlu okunabilir.

Yukarıdaki örneklerden “ى” harfi taşıyan *dürbün* kelimesi, bir yerde “durbün”, bir yerde ise “dur-bîn” şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş tarzı, bazı alınma kelimelerin asli veya Türkçeleşmiş (halklılaşmış) şekillerinin yan yana kullanılmaya devam ettiğini gösterir.

“ن” harfinin gizlediği telaffuzlar:

Bianchi, özellikle alınma kelimelerdeki /b/ ünsüzünün önünde bulunan /n/'nin /m/ olarak okunduğunu gösterir: *zembour* “zembur” زنبور (I, 4), *ambar* “ambar” انبار (I, 564), *chikembe* “şikembe” شكنبه (II, 50), *istâmbol* “İstambol” استانبول (II, 253), *tembih* “tembih” تنبيه (II, 589).

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

"d" harfinin gizlediği telaffuzlar:

Bianchi, ince ünlülü Türkçe kelimelerde ön seste "d" ile yazdığı kelimelerin telaffuzunun t'li olduğunu kaydeder: *tutsu* "tütsü" دوتسى (I, 606), *titremek* "titremek" دترمك (I, 772), *teukenmez* "tükenmez" دوكنمز (II, 174), *tepmek* "tepmek" دَپمك (II, 843).

Arapçadan alınan kelimeler orijinal imlalarını korusalar da telaffuz bakımından ünsüz uyumuna bağlıdır: *taqtım* "taktim" تقدم (II, 131), *tastyq* "tastık" تصديق (II, 280, 803), *tasty'* "tastı" تصديع (II, 1179). Arapçadan alınan kelimelerde son sesteki /d/ ünsüzleri genellikle /d/ ile gösterilirken bir kelimedeki "d" harfi /t/ sesini karşılamıştır: *qast* "kast" قصد (I, 495).

"b" harfinin gizlediği telaffuzlar:

Bianchi'de son sesi üç yerde "b" harfi ile yazılan "top" kelimesi, Latin harfleri ile p'li okunmuştur: *thop* "top" طوب (II, 790, 1205, 1207). Bianchi, bir yerde iç seste kalan "b" ünsüzünü "p" ile göstermiştir: *thopou* "topu" طويي (II, 1248).

Bianchi, asli şekli "b"li olan "pınar" kelimesini Arap harfleri ile "b"li yazar ama Latin harfleri ile "p"li okur: *poujar* "pınar" بيكار (II, 1075).

B. Eklerin İmlasında Gizlenen Telaffuzlar:

Bu başlık altında eklerde yer alan "ı", "d", "ç" ve "b" harflerinin gizlediği telaffuzlar incelenecektir:

"ı" harfinin gizlediği telaffuzlar

Eklerde "ı" harfinin gizlediği telaffuzlar, dudak uyumuna konu olan telaffuzlardır. Burada söz konusu edilecek olan ekler, Arap harfli alfabe yerini Latin harflerine bırakıncaya kadar "ı" ile yazılmış olan eklerdir. Eklerin hep "ı" ile yazılması zamanla değişen telaffuzlar hakkında bilgi vermez. İmla her ne kadar göstermese de 18. yüzyılın sonlarında büyük oranda dudak uyumuna bağlanan ekler, Bianchi'de Arap harfleri ile kalıplaşmış imlaya göre yazılırken Latin harfleri ile dudak uyumuna bağlı olarak gösterilmiştir. Bianchi'de Arap harfleri ile hep "ı" ile yazılan, fakat Latin harfleri ile dudak uyumuna bağlandığı görülen ekler şunlardır:

+DX isimden isim yapma eki: Bu ekin Seyahatname'de hem +dI hem de +dU şekli vardır (Develi 1995: 130). 18. yüzyıl metinlerinde uyumlu olan ek (Kartallıoğlu 2005: 174), Bianchi'de de Latin harfleri ile uyumlu olarak kaydedilmiştir: *gueurultu* "görültü" كورلتي (I, 244, II, 1261).

+IX isimden isim yapma eki: Seyahatname’de genellikle düz ünlülü (Develi 1995: 45) olan ek, 18. yüzyılda dudak uyumuna bağlanmıştır fakat bu durum 19. yüzyıldaki bazı çeviriyazılı metinlerde bile imlaya yansımamaktadır (Kartallioğlu 2005: 634). Bianchi’de ek, Arap harfleri ile “ى” şeklinde yazılsa da Latin harfli imlada dudak uyumuna bağlıdır: *eurtulu* “örtülü” اورتولى (I, 627), *qokhoulu* “kohulu” قوخولى (I, 39), *eurkulu* “örgülü” اوركولى (II, 900), *seuzlulyq* “sözlülük” سوزليق (II, 1303).

+(X)ncX isimden isim yapma eki: Seyahatname’de ekin yardımcı ünlüsü “dördüncü” örneğinde olduğu gibi uyumlu iken ek ünlüsü uyumlu değildir (Develi 1995: 124). 18. yüzyılda ekin yardımcı ünlüsü dudak uyumuna bağlıdır. Ekin iç seste kaldığı birkaç örnekte ek ünlüsü de dudak uyumuna bağlıdır (Kartallioğlu 2005: 320). Bianchi’de Latin harfleri ile yazılan örneklerde ek, dudak uyumuna bağlıdır: *utchundju* “üçüncü” اوچنجى (I, 350, II, 1251), *deurdundju* “dördüncü” دردنچى (II, 769), *otouzundju* “otuzüncü” اوتوزنجى (II, 1240). Sözlükte *dordjindji* “dördüncü” kelimesinde ekin Latin harfleri ile uyumsuz yazıldığı tespit edilmiştir.

-GX fiilden isim yapma eki: Bu ek, ETT ve Osmanlı Türkçesinde yuvarlak ünlülüdür (Kartallioğlu 2005: 84). Bianchi’de “و” ile değil de “ى” ile yazılan ek, “I sınıfı ekler”⁴ kategorisine geçmiş gibi görünmektedir. Ek, “ى” ile yazılsa da Bianchi tarafından dudak uyumuna bağlı olarak gösterilmiştir: *borghou* “burgu” بورغى (I, 750).

-X fiilden isim yapma eki: Seyahatname’de ekin hem düz hem de yuvarlak şekilleri yan yana kullanılır (Develi 1995: 119). 18. yüzyılda çoğu ek dudak uyumuna bağlanmıştır ama bu ekin imlada ikili şekilleri görülür (Kartallioğlu 2005: 685). Bianchi, 19. yüzyılda ekin, “ى” ile yazılsa da dudak uyumuna bağlandığını gösterir: *eultchu* “ölçü” اولچى (I, 365), *dhoghouci* “doğusi” طوغيسى (I, 651), *eurtulu* “örtülü” اورتولو (II, 1200), *eurtu* “örtü” اورتى (II, 1262).

-XcX fiilden isim yapma eki: Seyahatname’de ekin ilk ünlüsü uyuma girerken ikinci ünlüsü hep “ى” ile yazılmıştır (Develi 1995: 69). 18. yüzyıl metinlerinde de ekin ilk ünlüsü uyumlu olup ikinci ünlüsü daima “ى” ile yazılır, fakat ekin iç seste kaldığı zaman ikinci ünlüsü de uyuma girebilmektedir (Kartallioğlu 2005: 268). Bianchi’de ekin iki ünlüsü de genellikle “ى” ile yazılmıştır. Fakat Bianchi Latin harfleri ile, eklerin köke göre okunduğunu işaret eder: *surudju* “sürücü” سورىچى (I, 319), *ouroudju* “urucu” اورىچى (I, 357), *soioudjou* “soyucu” سويىچى (I, 502), *guldurudju* “güldürücü” گولدرىچى (I, 693), *dhoqounoudjou* “dokunucu” طوقونىچى (II, 1205),

⁴ Osmanlı Türkçesindeki ekler, dudak uyumu bakımından “I sınıfı”, “U sınıfı” ve “X sınıfı” ekler olmak üzere üç kısımda incelenir (Develi 1995; Kartallioğlu 2005).

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

surtuchdji "sürtücü" سورتيحي (II, 1243), *bozoudjou* "bozucu" بوزيجي (II, 1294). Bianchi, bir örnekte ise eki uyumsuz olarak göstermiştir: *basturîdji* "bastürici" (784).

-XndX fiilden isim yapma eki: Seyahatname'de bir örnekte ek, dudak uyumuna bağlıdır (Develi 2005: 129). Bianchi, "ى" ile yazılan bu eki, yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu olarak göstermiştir: *beukundu* "bökündü" بوکندی (I, 192), *tcheukundu* "çökündü" چوکندی (I, 476), *eurkuntu* "örküntü" اورکونتي (I, 14).

-(X)n fiilden fiil yapma eki: Seyahatname'de yuvarlak tabanlardan sonra yarı yarıya uyumlu olan ek (Develi 1995: 125), 18. yüzyılda dudak uyumuna bağlıdır (Kartallıoğlu 2005: 321). Bianchi'de ise ekin yardımcı sesi "ى" ile yazılsa da telaffuzun köke göre gerçekleştiği görülür: *gueurunen* "görünen" کورين (II, 1336).

-DXK sıfat-fiil eki: ETT'de yuvarlak ünlülü ekler arasında bulunan bu ek, Seyahatname'de çoğunlukla "و" ile yazılmaktadır. Eserde "ى" ile yazılan örnekler de vardır (Develi 1995: 73). 18. yüzyılda ek, ikili bir imlaya sahiptir (Kartallıoğlu 2005: 389). Bianchi'de ek, daima "ى" ile yazılsa da yuvarlak tabanlardan sonra köke göre okunmuştur: *oldoughou* "olduğu" اولديغي (I, 354), *deukuldugui* "döküldüğü" دوکلديگي (I, 447), *dhoghdoughou* "doğduğu" طوغديغي (II, 288), *oldoughoum* "olduğum" اولديغيم (II, 1242).

-AsI sıfat-fiil eki: Bianchi, "ى" ile yazılan bu eki de köke göre okumuştur: *tutsu* "tütsü" دوتسى (I, 606).

-X zarf-fiil eki: 18. yüzyılda ek, genellikle "و" ile yazılmıştır (Kartallıoğlu 2005: 463). Bianchi'de "ى" ile yazılan ek, Latin harfleri ile köke uyumlu okunmuştur: *euturu* "ötürü" اوترى (I, 59).

{+I} yükleme hâli eki: Bu ek, Arap harfli metinlerde hep "ى" ile yazıldığı için imla, telaffuzu hep gizlemiştir. Bianchi'de de yükleme hâli eki, daima "ى" ile yazılmıştır, fakat Bianchi yuvarlak tabanlardan sonra Latin harfli yazılışlarda bu eki, dudak uyumuna bağlanmış olarak gösterir: *bounou* "bunu" بون (I, 300), *guieukuçunu* "göğsünü" کوکسنی (I, 434), *eurtuçunu* "örtüsünü" اورتوسنی (I, 462), *gueuzunu* "gözünü" کوزينی (I, 467), *touzounou* "tuzunu" توزينی (I, 568), *seuzunu* "sözünü" سوزينی (II, 914).

{+ArU} yön gösterme hâli eki: Bu ek, ETT ve Osmanlı Türkçesinde yuvarlak ünlülüdür (Kartallıoğlu 2005: 381). Bianchi, imlada dudak uyumuna bağlanan bu eki Latin harfleri ile uyumsuz okumuştur: *ioqaruçu* "yukarısı" بوقاريسى (I, 496).

{+(s)I} **teklik 3. şahıs iyelik eki:** Seyahatname’de ekin yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu şekilleri vardır (Develi 1995: 68). Osmanlı Türkçesinde ek iç seste kaldığında bazen yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu örnekleri görülür (Kartallioğlu 2005: 198-235). Bianchi sürekli “ى” ile yazılan bu eki, yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu okumuştur: *ustu* “üstü” اوستى (I, 2) *indjir qouchou* “incir kuşu” قوشى (I, 134), *bouroun oudju* “burun ucü” اوجى (I, 164), *ieuŋu* “yönü” يوكى (II, 1199); *eultchuçu* “ölçüsü” اولچىسى (I, 195), *qapouçuou* “kapsu” قپوسى (I, 246), *dholouçuou* “dolusu” طولوسى (I, 251), *bouroçuou* “burusu” بورىسى (I, 23).

{-DI} **görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahıs:** Bu ek, daima “ى” ile yazılan eklerdendir. Bianchi’de ek, yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olarak gösterilmiştir: *oloundou* “olundu” اولندى (I, 5), *doqoundou* “dokundu” دوڤندى (I, 98), *boghouldou* “boğuldu” بوڤلدى (I, 574), *qondou* “kondu” قوندى (II, 865), *duchtu* “düştü” دوشدى (II, 1197).

“د” harfinin gizlediği telaffuzlar

Burada incelenecek olan ekler, Arap harfli imlada hep “د” ile yazılan eklerdir. Develi, sınırlı sayıda örnekte ت’li şekil tespit etmiştir (Develi 1996: 295-302); fakat Klasik Osmanlı Türkçesi metinlerinde ekler çok büyük oranda “د” ile yazılmıştır (Kartallioğlu 2005: 880). “د” harfinin “ت”li şekillerinin de bulunduğu dair çeviri yazılı metinler de kesin bilgiler sunmaz. Bianchi, “-DXr-, -ntX, +DXr, +DA, +DAn, -DX, -DUktA” gibi “D Sınıfı Ekler”i çoğunlukla “د” ile, nadiren “ت” ile yazar: *maslahattur* “maslahattür” مصلحتدر (I, 69), *oufāntisi* “ufantisi” اوفانتىسى (I, 122), *deichturmek* “deyiştürmek” دکشترمک (I, 237), *ovouchturmaq* “ovuşturmak” اوشتورمق (I, 775). Bianchi’de tonsuz ünsüzlerden sonra “د” ile yazılan ekler, Latin harfleri ile ünsüz uyumuna bağlı olarak okunmuştur.

{-DXr-} **fiilden fiil yapma eki:** *itturmek* “ittürmek” ايتدرمک (I, 304), *braqturmaq* “braktürmak” براقتدرمق (I, 501), *qarichturmaq* “kariştürmak” قارشدرمق (I, 586), *dorttur* “dörttür” دورتدر (II, 1185), *basturmaq* “bastürmak” بصدرمق (II, 1240).

{-ntX} **fiilden isim yapma eki:** “ن” harfinden sonra “د” ile yazılan ek, Latin harfleri ile /t/’li okunmuştur: *aqyntysy* “akıntısı” اڤندىسى (I, 383), *qirinty* “kirinti” قرندى (I, 424).

{+DXr} **bildirme eki:** *ybarettur* “ıbarettür” عبارتدر , *ioqtur* “yoktür” يوقدر (I, 336), *gharibtur* “garibtür” غريدر (I, 661).

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

{+DA} bulunma hâli eki: *alttè* "altta" التده (I, 496), *douzaqta* "duzakta" دوزاقده (I, 55).

{+DAn} ayrılma hâli eki: *mançoubten* "mansupten" منصبدن (I, 497), *thopraqtan* "topraktan" طپراقدن (I, 500), *tahtten* "tahtten" تحتدن (I, 502), *guertchekten* "gerçekten" املاكدن (I, 569), *haddten* "hadten" حددن (I, 674, 680, 690), *emlakten* "emlakten" املاكدن (I, 686), *qylydjten* "kılıcten" قلیكدن (I, 727), *ipten* "ipten" ایپدن (I, 780), *âttten* "atten" آتدن (II, 1196). Bu örneklerden *haddten* (hadden حددن) kelimesine getirilen tonsuz şekil de Latin harflerine yansımaya t'li söyleyişe göre okunmuştur. Daha önce, başka eserlerde de bu şekilde yazım özellikleri Tulum tarafından tespit edilmiş olup bu şeddelli biçimler ünsüz benzeşmesinin delili olarak kabul edilmiştir.

{-DI} görülen geçmiş zaman eki: *ichittum* "işittüm" اشتدم (I, 617), *batty* "battı" باتدی (I, 635), *ittum* "ittüm" ایتدم (I, 682), *basty* "bastı" بصدی (I, 31), *itti* "itti" ایتدی (II, 921), *basty* "bastı" بصدی (II, 1197), *deuktu* "döktü" دوکدی (II, 1297)

{-DUktA} zarf-fiil eki: *oldouqta* "oldukta" اولدقده (II, 1242)

"ج" harfinin gizlediği telaffuzlar

Arap harfli imlada, "+CA, +CI, +CAGIz, +CAK" gibi "C Sınıfı Ekler" genellikle "ج" harfi ile yazılırken; yer yer "چ" ile de yazıldıkları olmuştur. İmlada, tonlulardan sonra daima c'li şekiller, tonsuzlardan sonra daima ç'li şekiller gelmemiş ve düzensiz, keyfî bir yazım tarzı ortaya çıkmıştır. Klasik Osmanlı Türkçesinde bu sınıfta yer alan bir ekin "ج" veya "چ" ile yazılması bir sisteme bağlı değildir ve özellikle tonsuz tabanlardan sonra ek, her zaman "ج" harfi ile yazılmamaktadır. "ج" harfinin /c/ foneminin yanında /ç/ fonemini de karşılama ihtimali her zaman mevcutken; "چ" harfinin /c/ fonemini karşılamayacağı malûmdur. Tonsuz tabanlardan sonra gelen bütün "ج"li şekiller, ünsüz uyumuna göre tonsuz /ç/ şeklinde yorumlansa bile, bu kez de tonlu tabanlardan sonra gelen "چ"li şekiller sorun oluşturmaktadır (Kartallıoğlu 2005: 861). Bianchi'de {+CI} isimden isim yapma eki "ج" ile yazılmasına rağmen tonsuz ünsüzlerden ünsüz uyumuna göre okunmuştur: *mizrâqtchi* "mizrakçı" مزراقچی (II, 268), *sandouqtchi* "sandukçı" صندوقچی (II, 279), *qonaqtchi* "konakçı" قوناقچی (II, 311), *gumruktchiler* "gümrükçiler" گمرکچیلر (II, 1338). Bianchi'de bir örnekte de {+CA} eşitlik hâli eki "ج" harfinden sonra "چ" ile yazılmıştır: *tchodjouqtchè* "çocukçe" چوجوقچه (II, 759). Bu örneklerle, Bianchi imlanın tonsuz tabanlardan sonra "ج" harfinin ç'li telaffuzu gizlediğini gösterir.

“ب” harfinin gizlediği telaffuzlar

{-Up} zarf-fiil eki Arap harfli imlada çok büyük oranda “ب” ile yazılmıştır. Bianchi, bir örnekte “ب” ile yazılan ekin p ile telaffuz edildiğini gösterir: thoutup “tutup” طوتوب (II, 1190).

Harflerle gösterilmeyen ünlüler:

Arap harfli imlada, özellikle ünsüz+ünlü+ünsüz yapısındaki eklerde ünlüler gösterilmez. Bu sebeple ünlünün gösterilmediği eklerin nasıl telaffuz edildiğini tespit etmek çok güçtür. Bianchi, Arap harfleri ile gösterilmeyen ek ünlülerini, Latin harfleri ile göstermiştir:

fiilden fiil yapma ekleri: *qaldyrym* “kaldırım” قالدريم (I, 252).

fiilden isim yapma ekleri: *seuzgudj* “süzgüç” سوزكج (I, 379).

isimden isim yapma ekleri: *thouzloughou* “tuzluğu” طوزلغى (I, 635), *iorghounliqten* “yorgunlikten” يورغونليقتن (I, 672), *qyllyq* “kılık” قىلىق (I, 752).

teklik 3. şahıs iyelik eki: *ustundè* “üstünde” اوستنده (I, 377), *seuzunden* “sözünden” سوزندن (I, 441).

öğrenilen geçmiş zaman eki: *solmuch* “solmuş” صولمش (I, 237), *olounmuch* “olunmuş” اولنمش (I, 323), *duchmuch* “düşmüş” دوشمش (I, 430), *gueurmuch* “görmüş” گورمش (I, 682).

Sonuç

Bianchi'nin, sözlüğünde hem Arap hem de Latin harflerini kullanması 19. yüzyıl Türkçesindeki kelime ve eklerin imla ve telaffuzlarına dair önemli bilgiler sunar. Bianchi de eserini büyük oranda kalıplaşmış imla ile yazmıştır, fakat onun imla sistemi Latin harfleri ile yazılan pek çok kelime ve ekin telaffuzunun Arap harfli imlaya uymadığını gösterir. Bu Fransızca-Türkçe sözlük, Türkçenin imla ve telaffuz tarihi ile ilgili çalışmalar için gözardı edilmemesi gereken çok önemli bir kaynaktır. Bianchi'ye dayanarak 19. yüzyıl Türkçesindeki telaffuzlarla ilgili şu sonuçlara varmak mümkündür:

1. “Durmak, davul, dağ, dışarı” gibi pek çok kalın sıradan kelimenin başındaki ط harfi d olarak telaffuz edilir.

2. “Deymek, deyer, değiştirmek, deynek” gibi ince sıradan kelimeler ك harfi ile yazılır, ama y ile telaffuz edilir.

XAVIER BIANCHI'NİN "DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC" ADLI SÖZLÜĞÜNDE İMLANIN GİZLEDİĞİ TELAFFUZLAR

3. "Türkü, koçu, tortu, doğru, oğru, kuru, kötü, sofu" gibi kelimelerin sonundaki ع harfi kökteki ünlüye göre telaffuz edilir. İçinde ع harfi bulduran ekler, *gueurultu* "görültü", *eurkulu* "örgülü", *utchundju* "üçüncü", *borghou* "burgu", *eurtu* "örtü", *surudju* "sürücü", *eurkuntu* "örküntü", *bounou* "bunu", *dholouçou* "dolu", *qondou* "kondu" gibi kelimelerde de görüleceği üzere kökteki veya kendisinden önceki ünlüye göre telaffuz edilir.

4. "Zembur, ambar, işkembe, İstanbul, tembih" gibi kelimeler ب ile yazılmalarına rağmen m ile telaffuz edilir.

5. "Tütsü, titremek, tükenmez, tepmek" gibi pek çok ince sıradan kelimenin ön sesi ت ile yazılmasına rağmen t olarak telaffuz edilir. Hep ت ile yazılan ekler, *qarichturmaq* "kariştürmek", *ioqtur* "yoktür", *douzaqta* "duzakta", *thopraqtan* "topraktan", *ichittum* "işittüm" gibi pek çok örnekte ünsüz uyumuna göre telaffuz edilir.

6. Çoğunlukla ج harfi ile yazılan *mizrâqtchi* "mizrakçi", *sandouqtchi* "sandukçi" gibi kelimelerdeki {+CX} isimden isim yapma eki ünsüz uyumuna göre telaffuz edilir.

7. پ harfi ile yazılan {-Up} zarf-fiil eki p olarak telaffuz edilir.

Kaynaklar

- BIANCHI, X. (1843). *Dictionnaire Français-Turc*. Paris.
- CARBOGNANO, Cosimo Comidas De, (1794), *Primi Principi della Grammatica Turca*. Roma.
- DEVELİ, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK.
- DEVELİ, Hayati (1999). "Türkiye Türkçesinde İç Seste Ünsüz Benzeşmesi ve Yansızlaşma", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, 1996*, Ankara: TDK: 295-302.
- HITZEL, Frederic (1995). *Enfants de langue et Drogmans (Dil Öğlanları ve Tercümanlar)*, (Çev. Mehmet Sert), YKY: İstanbul.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2005). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi).
- KOÇ, Mustafa (2009). "19. Yüzyılda Eski İmla İle Hesaplaşmada ve Standart İmlada Söyleyişi Tespit Yolunda İlk Yerli Çalışma: Feraizcizade Mehmed Şakir'in Persenk'i", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, (Erzurum, 25-27 Nisan 2007), Bildiriler I-II, Erzurum: 711-726.
- TULUM, Mertol (2009). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- VIGUIER, M. (1790). *Elemens de la langue turgue ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur developpement*. Constantinople.